OROL FOJIASI: EKOLOGIK INQIROZ, SABABLARI VA OQIBATLARI

Mamasodiqov Suhrob
Farg‘ona davlat texnika universiteti
40-25 ENM
mamasodiqovsuhrob@gmail.com

Usmonov Fayzulloh
Farg‘ona davlat texnika universiteti
40-25 ENM
fayzullohusmonov31@gmail.com
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20341091

Annotatsiya: Ushbu maqolada Orol dengizi fojiasining kelib chiqish sabablari, ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy oqibatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, Orolbo‘yi hududidagi ekologik inqirozning inson salomatligi, tabiiy muhit va mintaqa taraqqiyotiga ta’siri keng yoritilgan. Tadqiqot natijalari global ekologik muammolarni anglash va ularni bartaraf etish yo‘llarini tushunishda muhim ahamiyatga ega.

Аннотация:В данной статье анализируются причины возникновения Аральской катастрофы, её экологические, экономические и социальные последствия. Особое внимание уделяется влиянию экологического кризиса Приаралья на здоровье населения, окружающую среду и развитие региона. Результаты исследования важны для понимания глобальных экологических проблем и путей их решения.

Abstract:This article scientifically analyzes the causes of the Aral Sea disaster and its ecological, economic, and social consequences. Special attention is given to the impact of the environmental crisis in the Aral region on human health, nature, and regional development. The study is significant for understanding global environmental challenges and possible solutions.

Kirish

Orol dengizi bilan bog‘liq ekologik muammo insoniyat tarixidagi eng yirik ekologik fojialardan biri hisoblanadi. Bir vaqtlar dunyodagi eng katta yopiq suv havzalaridan biri bo‘lgan Orol dengizi bugungi kunda deyarli qurib ketgan hududga aylangan. Orol fojeasi insonlarning tabiat qonunlariga beparvo munosabatda bo‘lishi, suv resurslaridan noto‘g‘ri foydalanishi va ekologik muvozanatni hisobga olmagan holda olib borilgan siyosat natijasida yuzaga kelgan. Ushbu muammo bugungi kunda nafaqat O‘zbekiston va Markaziy Osiyo davlatlari, balki butun dunyo ekolog olimlari va xalqaro tashkilotlari tomonidan global ekologik inqiroz sifatida tan olinmoqda.

Orol dengizi bir vaqtlar Markaziy Osiyoning tabiiy boyligi va hayot manbai hisoblangan. Dengiz atrofida yashovchi aholi baliqchilik, qishloq xo‘jaligi va chorvachilik bilan shug‘ullangan. Orol hududi tabiiy iqlimni mo‘tadillashtirib, atrof-muhit barqarorligini saqlab turgan. Dengizning mavjudligi tufayli yoz oylarida haddan tashqari issiq kuzatilmagan, qish esa nisbatan yumshoq o‘tgan. Biroq inson faoliyati natijasida ushbu muvozanat buzildi va bu holat butun mintaqa hayotiga salbiy ta’sir ko‘rsatdi.

Orol dengizining geografik o‘rni va tabiiy ahamiyati

Orol dengizi Markaziy Osiyoda, O‘zbekiston va Qozog‘iston hududlari oralig‘ida joylashgan bo‘lib, asosan Amudaryo va Sirdaryo daryolari suvlari hisobiga to‘yinib turgan. XX asrning o‘rtalariga qadar Orol dengizi dunyodagi to‘rtinchi yirik ko‘l hisoblangan. Uning maydoni taxminan 68 ming kvadrat kilometrni tashkil etgan. Dengizning uzunligi 400 kilometrdan ortiq, kengligi esa qariyb 300 kilometrga yaqin bo‘lgan.Orol dengizi iqtisodiy va ekologik jihatdan katta ahamiyatga ega edi. Dengizda baliqchilik sanoati yaxshi rivojlangan bo‘lib, yiliga minglab tonna baliq mahsulotlari yetishtirilgan. Mo‘ynoq, Aralsk kabi shaharlar baliqchilik markazlariga aylangan edi. Orol baliqlari boshqa hududlarga ham eksport qilingan.

Dengiz atrofidagi tabiat ham juda boy bo‘lgan. Turli xil baliqlar, suv qushlari va o‘simliklar tabiiy ekotizimni tashkil qilgan. Dengiz hududdagi namlikni saqlab, qishloq xo‘jaligi uchun qulay sharoit yaratib bergan. Shuningdek, Orol dengizi atrofidagi tuproq unumdorligi ham yuqori bo‘lgan.

Orol fojiasining yuzaga kelish sabablari

XX asrning 60-yillaridan boshlab sobiq ittifoq davrida Markaziy Osiyoda paxta yetishtirishni ko‘paytirish siyosati amalga oshirildi. Shu maqsadda Amudaryo va Sirdaryo daryolari suvining katta qismi sug‘orish tizimlariga yo‘naltirildi. Natijada Orol dengiziga yetib boradigan suv hajmi keskin kamayib ketdi.

Sug‘orish kanallari zamonaviy talabga javob bermagani sababli suvning katta qismi yo‘lda isrof bo‘lgan. Ayrim ma’lumotlarga ko‘ra, sug‘orish uchun olingan suvning yarmidan ko‘pi yerga singib ketgan yoki bug‘lanib yo‘qolgan. Shunga qaramay, suvdan foydalanish davom ettirilgan va ekologik oqibatlarga yetarlicha e’tibor berilmagan.Paxta yakkahokimligi ham Orol fojiasining asosiy sabablaridan biri bo‘ldi. Markaziy Osiyoda juda katta paxta maydonlari tashkil etildi va bu juda ko‘p suv talab qilardi. Natijada daryolarning tabiiy oqimi buzildi. Orol dengiziga quyiladigan suv miqdori yildan yilga kamayib bordi.

1970–1980-yillarga kelib dengiz sathi keskin pasaydi. Sohil hududlari chekina boshladi. Keyinchalik dengiz bir necha qismlarga bo‘linib ketdi. Bugungi kunda esa Orolning katta qismi qurib qolgan.

Ekologik oqibatlar

Orol dengizining qurishi juda katta ekologik muammolarni yuzaga keltirdi. Dengiz tubida ulkan sho‘rxok maydon paydo bo‘ldi. Hozirgi kunda bu hudud “Orolqum” cho‘li deb ataladi. Qurigan dengiz tubidan har yili millionlab tonna tuz va chang havoga ko‘tariladi. Kuchli shamollar bu zararli moddalarni minglab kilometr uzoqliklarga olib boradi.Tuz va chang aralashmalari tuproq unumdorligini pasaytiradi. Natijada qishloq xo‘jaligi mahsuldorligi kamayib ketadi. O‘simliklar zarar ko‘radi, hosildorlik pasayadi va yerlar sho‘rlanib boradi.Orol fojiasi iqlimga ham katta ta’sir ko‘rsatdi. Oldin dengiz hududdagi haroratni me’yorlashtirib turgan bo‘lsa, hozir yoz oylarida issiqlik juda yuqori bo‘lmoqda, qish esa sovuqroq kechmoqda. Vegetatsiya davri qisqargani sababli qishloq xo‘jaligi uchun ham qiyinchiliklar yuzaga kelmoqda.Bundan tashqari, hududdagi o‘simlik va hayvonot dunyosi ham katta zarar ko‘rdi. Ko‘plab baliq turlari yo‘qolib ketdi. Suv qushlari soni kamaydi. Tabiiy ekotizim izdan chiqdi.

Ijtimoiy va iqtisodiy oqibatlar

Orol fojiasi nafaqat ekologik, balki ijtimoiy va iqtisodiy muammolarni ham keltirib chiqardi. Bir vaqtlar rivojlangan baliqchilik sanoati deyarli yo‘q bo‘lib ketdi. Baliq zavodlari faoliyati to‘xtadi, minglab odamlar ishsiz qoldi.Mo‘ynoq shahri oldin dengiz bo‘yidagi yirik port shahar hisoblangan bo‘lsa, bugungi kunda dengiz qirg‘og‘i shahardan o‘nlab kilometr uzoqlashib ketgan. Natijada hudud iqtisodiy jihatdan inqirozga uchradi.Aholining

salomatligi ham yomonlashdi. Chang va tuzli havodan nafas olish natijasida nafas yo‘llari kasalliklari, allergiya, yurak-qon tomir kasalliklari va boshqa xastaliklar ko‘paydi. Ayniqsa, bolalar va ayollar salomatligiga katta zarar yetdi.Ichimlik suvining sifati pasaygani ham turli kasalliklarning kelib chiqishiga sabab bo‘ldi. Ayrim hududlarda toza ichimlik suvi yetishmasligi muammosi paydo bo‘ldi.

Orolbo‘yida amalga oshirilayotgan ishlar

Bugungi kunda O‘zbekiston hukumati hamda xalqaro tashkilotlar tomonidan Orolbo‘yi hududidagi ekologik vaziyatni yaxshilash bo‘yicha ko‘plab ishlar amalga oshirilmoqda. Qurigan dengiz tubida saksovul va boshqa cho‘l o‘simliklari ekilmoqda. Bu o‘simliklar qum va changlarning havoga ko‘tarilishini kamaytirishga yordam beradi.Hududda ichimlik suvi ta’minotini yaxshilash, yangi ish o‘rinlari yaratish, aholi salomatligini tiklash va yashil hududlarni kengaytirish bo‘yicha loyihalar olib borilmoqda.Birlashgan Millatlar Tashkiloti ham Orol muammosiga katta e’tibor qaratmoqda. Turli xalqaro konferensiyalar va ekologik dasturlar orqali Orolbo‘yi aholisi uchun yordam ko‘rsatilmoqda.

Xulosa

Orol fojiasi insonning tabiatga noto‘g‘ri munosabati qanday og‘ir oqibatlarga olib kelishini ko‘rsatadigan eng achinarli misollardan biridir. Suv resurslaridan rejasiz foydalanish natijasida bir vaqtlar gullab-yashnagan hudud ekologik inqiroz zonasiga aylandi.Bugungi kunda Orolni to‘liq avvalgi holatiga qaytarish juda qiyin bo‘lsa-da, ekologik vaziyatni yaxshilash, aholining turmush darajasini oshirish va tabiatni asrash bo‘yicha olib borilayotgan ishlar muhim ahamiyatga ega. Orol fojiasi barcha insoniyat uchun katta ekologik saboq bo‘lib xizmat qiladi. Tabiiy boyliklardan oqilona foydalanish va atrof-muhitni asrash kelajak avlod oldidagi eng muhim vazifalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. *O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari*. — Toshkent: O‘zbekiston, 1997.
2. Baratov P. *Markaziy Osiyo tabiiy geografiyasi*. — Toshkent: O‘qituvchi, 2002.
3. Rasulov A.R. *Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi*. — Toshkent: Fan, 2010.
4. Qodirov O. *Orol va Orolbo‘yi ekologiyasi*. — Nukus: Bilim, 2005.
5. Abdullayev X.A. *Tabiatdan foydalanish iqtisodiyoti va ekologiya*. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.
6. Nurmatov S.N. *Ekologik muammolar va ularning yechimlari*. — Toshkent: Tafakkur, 2018.
7. Yo‘ldoshev M.Y. *Atrof-muhit muhofazasi asoslari*. — Toshkent: Fan, 2014.
8. “Ekologiya” fanidan oliy ta’lim muassasalari uchun darslik. — Toshkent: Sharq, 2016.